

Forsvarsindustrien i Norge – statistikk 2010

Kari Tvetbråten

Forsvarets forskningsinstitutt (FFI)

4. desember 2011

FFI-rapport 2011/02264

364801

P: ISBN 978-82-464-2002-8

E: ISBN 978-82-464-2003-5

Emneord

Forsvarsindustri

Økonomiske nøkkeltall

Statistikk

Metode

Godkjent av

Vidar S. Andersen

Forskningssjef

Sammendrag

Denne rapporten presenterer statistikk over forsvarsindustrien i Norge i 2010. Hensikten er å skaffe bedre oversikt over virksomheten i forsvarsindustrien og danne et grunnlag for mer omfattende og detaljerte studier av forsvarsindustrien fremover.

Rapporten presenterer utvalgte nøkkeltall for størrelsen og virksomheten i forsvarsindustrien som helhet og for bedriftskategorier. Nøkkeltallene omfatter omsetning, årsverk, verdiskaping, eksport, forskning og utvikling (FoU) og underleveranser. Videre fremstiller rapporten forholdet mellom forsvarsrelatert og sivilt rettet virksomhet på flere av disse områdene. I tillegg blir det presentert hvordan forsvarsbedriftene har utviklet seg på disse områdene siden 2009. Det blir også redegjort for bruk av datakilder og metodevalg som ligger til grunn for statistikken.

English summary

This report presents statistics for the defence industry in Norway in 2010. The purpose of the study is to present a better overview of the activity in the Norwegian defence sector and to create a basis for more comprehensive and detailed analysis of the defence industry in the future.

The report presents selected key figures for the size and activity of the defence industry as a whole and sorted by business categories. Key figures include revenues, man-labor years, value added, export, research and development (R&D) and sub-contracts. This report also presents the relationship between civilian and military activity on some of these areas. Furthermore, the report will also present the development of the defence firms on these areas since 2009. Use of data sources and the methods chosen as the basis for the statistics will also be accounted for.

Innhold

1	Innledning	7
2	Forsvarsindustrien i Norge	8
2.1	Identifisering og kategorisering av forsvarsbedrifter	8
2.2	Nøkkeltall for forsvarsindustrien i Norge 2010	10
2.2.1	Omsetning og årsverk	10
2.2.2	Forsvarets regnskap, hovedbok	11
2.2.3	Nasjonal verdiskaping	13
2.2.4	Eksport av forsvarsmateriell	14
2.2.5	Forskning og utvikling (FoU)	15
2.2.6	Forsvarsrelatert virksomhet og øvrig virksomhet	16
2.2.7	Endring fra 2009	17
2.2.8	Oppsummering	18
3	Datagrunnlag og metoder	18
3.1	Avgrensning av forsvarsindustrien i Norge	18
3.1.1	Bedrifter med medlemskap i Forsvars- og sikkerhetsindustriens forening (FSi)	19
3.1.2	Bedrifter med eksport av forsvarsmateriell	19
3.1.3	Øvrige leverandører til Forsvaret	19
3.1.4	Oppsummering av bedriftsutvalget	20
3.2	Datakilder	20
3.2.1	Regnskapsregisteret i Brønnøysund	20
3.2.2	Forsvarets regnskap	21
3.2.3	Egenrapportering fra forsvarsbedriftene	21
3.2.4	Omsetning	22
3.2.5	Eksport	23
3.2.6	Forskning og utvikling (FoU)	24
3.2.7	Antall årsverk	24
3.2.8	Underleveranser	24
3.3	Metodiske aspekter	24
3.3.1	Frafall	24
3.3.2	Estimater	25
4	Oppsummering	27
	Referanser	29

Forkortelser	30
Appendix A Spørreskjema til forsvarsbedriftene	31

1 Innledning

Denne rapporten presenterer nøkkeltall for virksomheten i norsk forsvarsindustri i 2010. Tilsvarende statistikk ble utarbeidet med nøkkeltall for 2009¹. Statistikken fikk stor oppmerksomhet, og det ble besluttet å samle inn nye data for 2010. Vi går inn for å gjøre en tilsvarende statistisk oppdatering til en årlig aktivitet. Dette vil bidra til å skaffe bedre oversikt over både omfanget og utviklingen i norsk forsvarsindustri over tid. Statistikken vil også danne grunnlag for mer omfattende studier fremover. Resultatene vil bidra til økt kunnskap og bedre beslutningsgrunnlag for tiltak som berører forsvarsindustrien.

Arbeidet er i hovedsak finansiert av Forsvarsdepartementet (FD) gjennom FFI-prosjekt 1167 ”Næringsstrategi og støtte til materiellanskaffelser”, men også Forsvars- og sikkerhetsindustriens forening (FSi) har støttet og delvis finansiert arbeidet med å samle inn data og fremstille statistikken.

Med forsvarsindustrien i Norge mener vi bedrifter som har virksomhet innenfor forsvars- og sikkerhetsmarkedet og som bidrar til nasjonal verdiskaping over tid, uavhengig av eierskap. Antall forsvarsbedrifter varierer, og per 1. juni 2011 har vi identifisert totalt 123 forsvarsbedrifter som utgjør grunnlaget for statistikken som er presentert i denne rapporten. Tabellen nedenfor oppsummerer overordnede nøkkeltall for bedriftenes samlede forsvarsrelaterte virksomhet for 2010.

Forsvarsrelatert omsetning	14,2 milliarder kroner
Antall årsverk i forsvarsrelatert virksomhet	4 300 årsverk
Samlet forsvarsrelatert eksport (lisenspliktig og øvrig forsvarsrelatert eksport)	4,7 milliarder kroner
Forsvarsrelatert FoU	1,0 milliarder kroner
Innkjøpskostnader fra norske underleverandører	3,8 milliarder kroner
Innkjøpskostnader fra utenlandske underleverandører	5,4 milliarder kroner
Nasjonal verdiskaping* knyttet til forsvarsrelatert virksomhet	5,0 milliarder kroner
Verdiskaping* per årsverk	1,15 millioner kroner

Tabell 1.1 Nøkkeltall for virksomheten i forsvarsindustrien i Norge.

* Verdiskaping = driftsresultat + lønn.

Dataene er samlet inn i perioden mars-august 2011. Omfanget av forsvarsrelatert virksomhet baserer seg hovedsakelig på opplysninger som bedriftene har rapportert inn direkte til FFI. I tillegg har vi hentet inn data fra Forsvarets regnskap for å kartlegge Forsvarets utbetalinger til de aktuelle bedriftene. Dette har vi supplert med data fra Regnskapsregisteret i Brønnøysund som viser nøkkeltall fra årsregnskapet om bedriftenes samlede virksomhet. Ved frafall har vi benyttet ulike statistiske metoder for å estimere verdier.

¹ Se Forsvarsindustrien i Norge – statistikk 2009 (Tvetbråten og Fevolden, 2010).

2 Forsvarsindustrien i Norge

2.1 Identifisering og kategorisering av forsvarsbedrifter

Vi har definert forsvarsindustrien i Norge som samlingen av bedrifter som har virksomhet innenfor forsvars- og sikkerhetsmarkedet og som bidrar til nasjonal verdiskaping over tid, uavhengig av eierskap². For å identifisere forsvarsbedrifter har vi tatt utgangspunkt i bedrifter som tilfredsstillende minst ett av følgende tre kriterier:

- medlemskap i FSi
- innvilget eksportlisens fra Utenriksdepartementet (UD)
- store leveranser til Forsvaret

For å skille ut sivile bedrifter har vi lagt til som krav om at bedriftene skal ha en vesentlig innretning mot forsvarsmarkedet, det vil si forsvarsrelaterte leveranser som på en eller annen måte skiller seg fra andre typer leveranser³. Det betyr at catering- og transportselskaper og andre bedrifter som har Forsvaret på kundelisten uten at dette har noen innvirkning på utformingen av leveransene, er utelatt fra statistikken. Vi har ikke tatt hensyn til øvrige trekk ved bedriftene, slik som forsvarsandel, eierskaps- og selskapsstruktur med mer, noe som gir store variasjoner mellom bedriftene. I avsnitt 3.1 gir vi en mer detaljert beskrivelse av de tre kriteriene. Totalt har vi samlet inn data for 123 bedrifter.

I tillegg til å presentere overordnede tall for forsvarsindustrien som helhet, vises også statistikk for ulike bedriftskategorier. For å gruppere forsvarsbedriftene har vi benyttet kategorier som bygger på EUs definisjon fra 2005. Denne definisjonen deler bedriftene inn i fire kategorier, nærmere bestemt store, mellomstore, små og mikrobedrifter. Antall ansatte sammen med omsetning og/eller balanse er brukt som kriterier for å avgrense kategoriene. Vår inndeling bygger på denne definisjonen ved at vi har brukt samme grenseverdier for antall årsverk, men vi tar ikke hensyn til omsetning og/eller balanse. Tilsvarende har vi også kategorisert bedriftene som forsvarsleverandører etter antall årsverk i forsvarsrelatert virksomhet. Tabell 2.1 fremstiller de to alternative modellene for å kategorisere bedriftene.

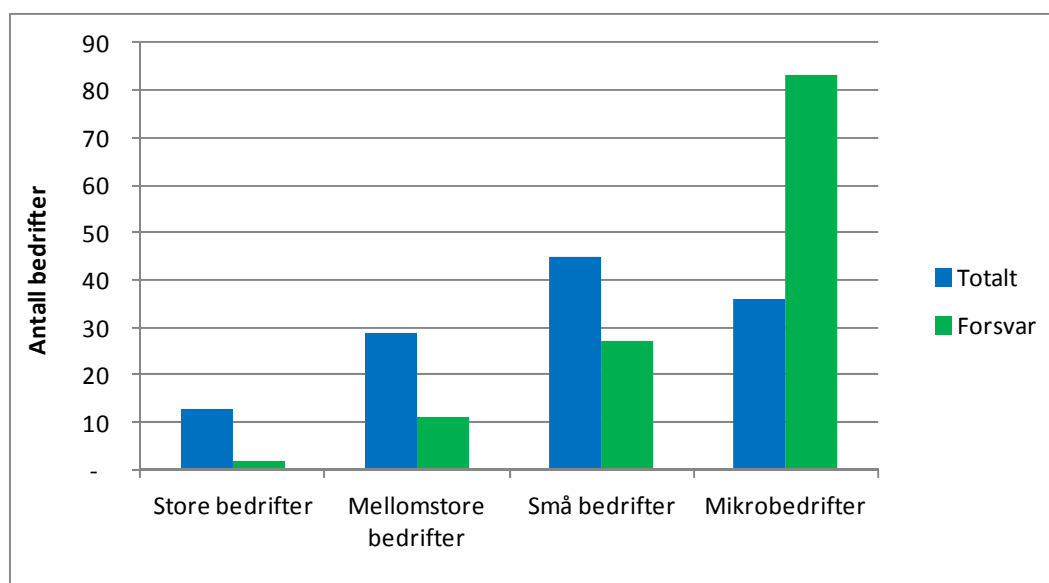
² Se Tvetbråten (2011). Det er mange måter å definere forsvarsindustrien i et land, og de fleste metodene er omdiskutert (Hartley, 2007). I vår definisjon har vi lagt vekt på at leveransene er spesielt tilpasset forsvarsformål og at bedriftene bidrar til verdiskaping i Norge.

³ Bedrifter med sivile leveranser til Forsvaret eller som er under avvikling/har meldt om konkurs er ekskludert fra utvalget. Vi har også ekskludert Luftforsvarets hovedverksted Kjeller (LHK) fra statistikken for 2010 ettersom enheten i denne perioden var underlagt Forsvarets logistikkorganisasjon (FLO).

Kategori	Antall årsverk (åv)	Kategori	Antall årsverk (åv)
Store bedrifter	250 åv eller mer	Store forsvarsleverandører	250 åv eller mer forsvar
Mellomstore bedrifter	50–249 åv	Mellomstore forsvarsleverandører	50–249 åv forsvar
Små bedrifter	10–49 åv	Små forsvarsleverandører	10–49 åv forsvar
Mikrobedrifter	Færre enn 10 åv	Mikro forsvarsleverandører	Færre enn 10 åv forsvar

Tabell 2.1 Kategorisering av forsvarsbedriftene etter antall årsverk totalt og antall årsverk i forsvarsrelatert virksomhet.

Forsvarsindustrien i Norge består av en heterogen gruppe bedrifter. I størrelse varierer bedriftene fra enkeltmannsforetak til store virksomheter med 250 årsverk eller mer, i tillegg varierer også forsvarsandelen fra 100 % til nesten null. Hvilken av de to inndelingene vi benytter har derfor stor innvirkning på hvordan vi fremstiller bedriftsstrukturen, slik det illustreres i figur 2.1.

Figur 2.1 Fordeling av forsvarsbedriftene i bedrifts- og forsvarsleverandørkategorier.

Etter å ha kategorisert forsvarsbedriftene etter antall årsverk, ser vi at det er et flertall av mindre bedrifter i forsvarsindustrien. Til sammen utgjør bedrifter med færre enn femti årsverk om lag 2/3 av bedriftene i utvalget, mens kun 10 % av bedriftene klassifiseres som store bedrifter. En industristruktur bestående av et fåtall store og et stort antall mindre bedrifter blir enda tydeligere ved å kategorisere bedriftene som forsvarsleverandører. Kun 13 bedrifter har over 50 forsvarsrelaterte årsverk, mens 2/3 av bedriftene defineres som mikroleverandører i henhold til kriteriene i tabell 2.1.

I denne rapporten er hovedfokus rettet mot den virksomheten bedriftene har mot forsvarsmarkedet. Det betyr at vi primært bruker bedriftskategorier for forsvarsleverandører fra tabell 2.1, med mindre noe annet er presisert.

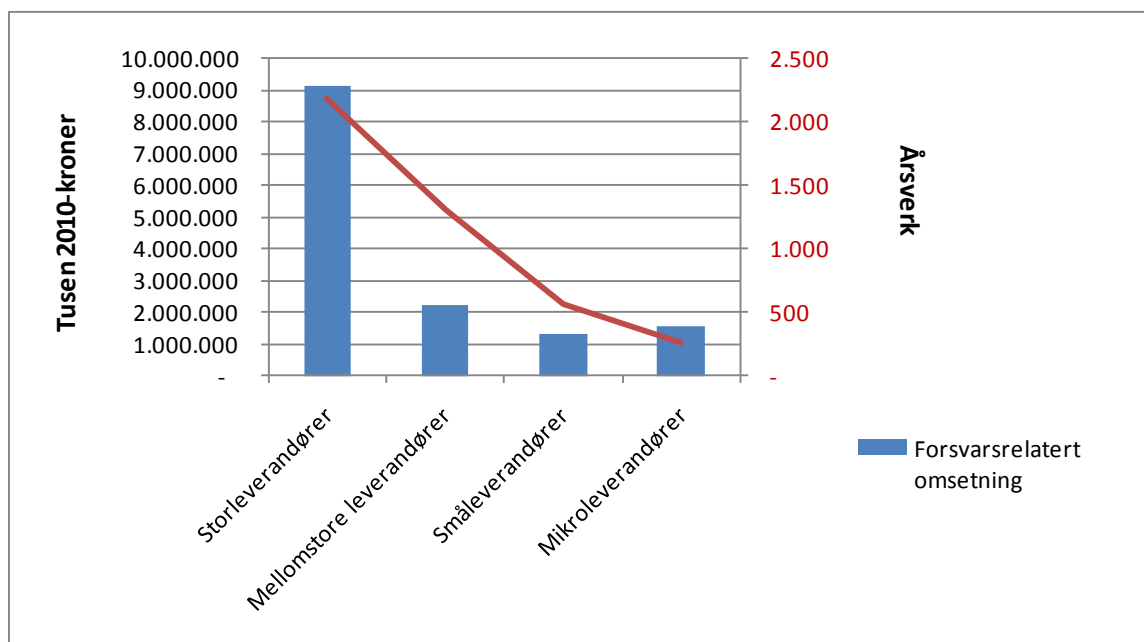
2.2 Nøkkeltall for forsvarsindustrien i Norge 2010

2.2.1 Omsetning og årsverk

Forsvarsbedriftene hadde en samlet omsetning av forsvars- og sikkerhetsrelaterte varer til norske og utenlandske kunder på 14,2 milliarder kroner i løpet av 2010. Både forsvarsmateriell og flerebruksvarer, det vil si produkter som kan ha både sivil og militær anvendelse er inkludert i dette tallet. Vedlikehold og øvrige tjenester tilknyttet drift av forsvarsmateriell er også inkludert⁴. Øvrige sivile varer og tjenester som leveres til Forsvaret, for eksempel friluftsutstyr og kontorrekvisita, er holdt utenfor jf. definisjonen i avsnitt 2.1. Av dette rapporterte bedriftene om leveranser til det norske forsvaret for 3 milliarder kroner.

Forsvarsbedriftene sysselsatte 4 300 årsverk i forsvarsrelatert virksomhet ved utgangen av 2010. Som forsvarsrelatert årsverk regnes personell som har en direkte tilknytning gjennom utvikling eller produksjon av forsvarsmateriell eller tett koplet støttefunksjon. Personell i øvrige støtte-tjenester, slik som it, lønn etc., er fordelt proporsjonalt mellom sivil og forsvarsrelatert virksomhet.

Det er store variasjoner i størrelsen på forsvarsrelatert omsetning og antall årsverk både mellom de enkelte bedriftene og leverandørkategoriene. Figuren nedenfor viser forsvarsrelatert omsetning og årsverk innenfor hver leverandørkategori.

Figur 2.2 Omsetning og årsverk i forsvarsrelatert virksomhet for hver leverandørkategori.

⁴ I noen tilfeller kan det være vanskelig å gi en klar avgrensning i forhold til hvilke varer og tjenester som skal inngå i statistikken. For eksempel er konsulenttjenester til Forsvaret bare registrert hvis bedriften er definert som forsvarsbedrift.

Figur 2.2 viser forsvarsindustrien i Norge som en todelt industri ved at det er et fåtall store leverandører som fremstår som dominerende i forsvarsmarkedet, mens et større antall mindre bedrifter har en mindre andel av markedet. Dette gjelder både om vi ser på omsetning og antall årsverk. For eksempel hadde storleverandørene en forsvarsrelatert omsetning på over 9 milliarder kroner og nesten 2 200 årsverk i 2010, det vil si nesten 2/3 av omsetningen og over halvparten av årsverkene i forsvarsmarkedet. Tar vi med de mellomstore leverandørene, dekker til sammen tretten bedrifter 80 % av både antall årsverk og omsetning i forsvarsmarkedet.

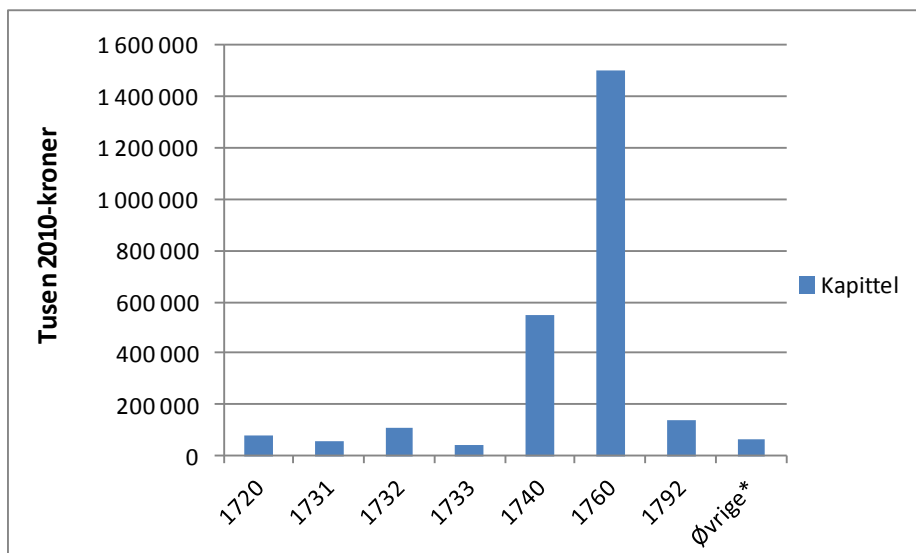
2.2.2 Forsvarets regnskap, hovedbok

Ifølge hovedboken i Forsvarets regnskap var 95 av forsvarsbedriftene bokført med leveranser til det norske forsvaret i 2010. At bedriften primært er underleverandør, eksportør eller ikke har hatt leveranser til Forsvaret det aktuelle året kan forklare hvorfor de andre bedriftene ikke er registrert. Av de 95 bedriftene som er ført opp i 2010-regnskapet har vi rapporterte eller estimerte data på den forsvarsrelaterte virksomheten fra 83 av dem. At vi ikke har data på de andre bedriftene skyldes hovedsakelig at bedriftene ikke har besvart spørreskjemaet, og videre at det enten ikke var ønskelig å bruke estimerer på grunn av bedriftens størrelse eller at ikke var mulig å hente ut regnskapsdata fra Regnskapsregisteret i Brønnøysund.

Forsvaret har regnskapsført leveranser fra forsvarsbedriftene til en verdi av 2,5 milliarder i 2010, det vil si en halv milliard kroner mindre enn verdien bedriftene har rapportert i spørreskjemaet. Mest sannsynlig kan differansen forklares av at vi ikke har fått fanget opp alle fakturaene i regnskapet ettersom noen er registrert uten leverandørnummer. I andre tilfeller kan det være at en leverandør er registrert med flere leverandørnumre uten at vi har fått det registrert (se avsnitt 3.2.2). Regnskapstekniske årsaker, for eksempel at mange bedrifter regnskapsfører omsetningen ved faktureringstidspunktet mens Forsvaret regnskapsfører utgiftene ved betalingstidspunktet, kan også forklare noe av differansen. En slik tidsforskyvning kan gi utslag på regnskapene ved store leveranser rundt et årsskifte, men differansen vil jevne seg ut over tid. I hvilken grad ulike registreringstidspunkt gir utslag på statistikken er noe vi ser når vi har samlet inn data for flere år.

Forsvarsbudsjettet er delt inn i ett investeringskapittel, 1760, og flere driftskapitler.

Driftskapitlene omfatter samlede driftsutgifter for hver av de ulike forsvarsgrenene og enhetene i Forsvaret. Figur 2.3 viser Forsvarets innkjøp fra norsk forsvarsindustri i 2010 fordelt på ulike kapitler.

Figur 2.3 Forsvarsindustriens leveranser til Forsvaret, bokført i Forsvarets regnskap⁵.

De fleste av innkjøpene fra de norske forsvarsbedriftene, totalt 1,5 milliarder kroner, er ført på kapittel 1760 Nyanskaffelser av materiell og nybygg og anlegg. Til sammenligning hadde Forsvaret budsjettetert med i overkant av 9 milliarder kroner til investeringer i 2010⁶. Det vil si at nesten en sjettedel av Forsvarets investeringer ble tilgodesett norsk forsvarsindustri. Uttrekket fra Forsvarets regnskap gir ikke grunnlag for å gå nærmere inn på detaljer ved investeringene.

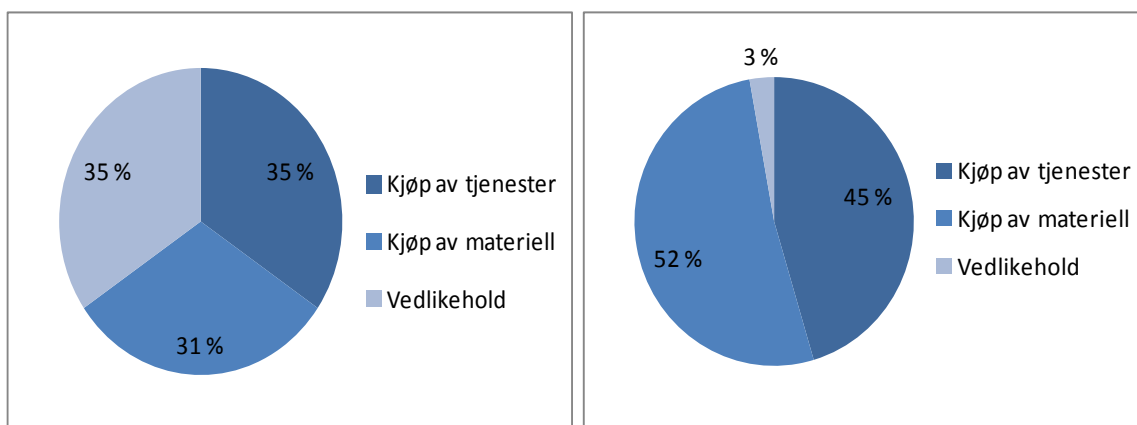
Av driftskapitlene er det 1740 Forsvarets logistikkorganisasjon (FLO) som i størst grad har kjøpt varer og tjenester fra norsk forsvarsindustri, med en halv milliard kroner. Dette henger sammen med at FLO er ansvarlig for sentrale anskaffelser til Forsvaret, og at materiell og utstyr blir fordelt til avdelingene i etterkant. Innkjøp fra norsk forsvarsindustri utgjorde nesten en sjettedel av budsjettkapittelet for FLO, som var på i overkant av 3 milliarder kroner for 2010⁷. Innkjøp fra norsk forsvarsindustri utgjør også en betydelig andel av kapittel 1792 Norske styrker i utlandet (11 %), noe som kan forklares med at styrker på utenlandsoppdrag i enkelte tilfeller kjøper inn materiell og utstyr direkte. For de øvrige kapitlene utgjør innkjøp fra norsk forsvarsindustri kun en liten andel, 3 % eller mindre, av saldert budsjett.

Uttrekket fra Forsvarets regnskap gir også informasjon om type forbruk som er utgiftsført. For eksempel er det mulig å skille mellom innkjøp av materiell, vedlikehold og tjenester. Figur 2.4 viser fordelingen av forsvarsindustriens leveranser til Forsvarets driftskapitler.

⁵ I posten for øvrige inngår følgende kapitler: 1710, 1719, 1725, 1734, 1790, 1791, 1795, 4760 og en balansepost.

⁶ Saldert budsjett 2010, Prop. 1 S (2010–2011) Forsvarsbudsjettet.

⁷ Personellkostnader, husleie etc. utgjør en betydelig del av driftsbudsjettene, i tillegg kjøper også Forsvaret varer og tjenester fra sivile leverandører. En lav andel anskaffelser fra norsk forsvarsindustri betyr altså ikke nødvendigvis at Forsvaret hovedsakelig velger utenlandske leverandører.

Figur 2.4 Forsvarets innkjøp fra norsk forsvarsindustri, samlet for driftskapitlene (ekskl. FLO, til venstre) og FLO (til høyre).

Samlet for driftskapitlene (eksklusive FLO) var det regnskapsført leveranser fra norsk forsvarsindustri for nesten en halv milliard kroner. Anskaffelser av materiell, vedlikehold og tjenester er fordelt omtrent likt. Materiellanskaffelsene var hovedsakelig forbruksmateriell med to tredjedeler av samlet verdi, mens resten var varig materiell. Når vi ser på innkjøpskostnadene som er belastet FLO, er fordelingen noe annerledes. Nesten alle anskaffelsene er registrert som enten kjøp av materiell eller tjenester, mens vedlikehold utgjør kun en marginal andel. Av materiellanskaffelsene er fordelingen mellom forbruksmateriell og varig materiell er omtrent lik som for de øvrige driftskapitlene.

2.2.3 Nasjonal verdiskaping

Verdiskaping viser til en økonomisk verdiøkning som følge av en gitt ressursinnsats (for eksempel kunnskap, kapital og/eller arbeid). Med andre ord øker verdien til et produkt eller en tjeneste for hvert ledd av produksjonsprosessen ettersom det bearbeides eller utvikles. Verdiskapingen i en bedrift finner vi ved å summere driftsresultat og lønnskostnader⁸. Tilsvarende har vi beregnet forsvarsindustriens bidrag til nasjonal verdiskaping ved å summere forsvarsbedriftenes samlede driftsresultat og lønnskostnader. Dette gir en samlet verdiskaping på 5,0 milliarder kroner i 2010. Verdiskaping per årsverk i forsvarsrelatert virksomhet var 1,15 millioner kroner.

I tillegg til at forsvarsbedriftene gir en direkte verdiskaping gjennom utdeling av eierutbytte og utbetaling av lønn, bidrar bedriftene også til verdiskaping i andre sektorer gjennom innkjøp fra andre bedrifter. I løpet av 2010 kjøpte forsvarsbedriftene varer og tjenester fra norske og utenlandske bedrifter for over 9,3 milliarder kroner. Dette er bedriftenes samlede innkjøpskostnader, det vil si at både forsvarsrelaterte og sivile anskaffelser er inkludert i beløpet. Innkjøp fra norske bedrifter var 3,8 milliarder kroner, det vil si 40 %.

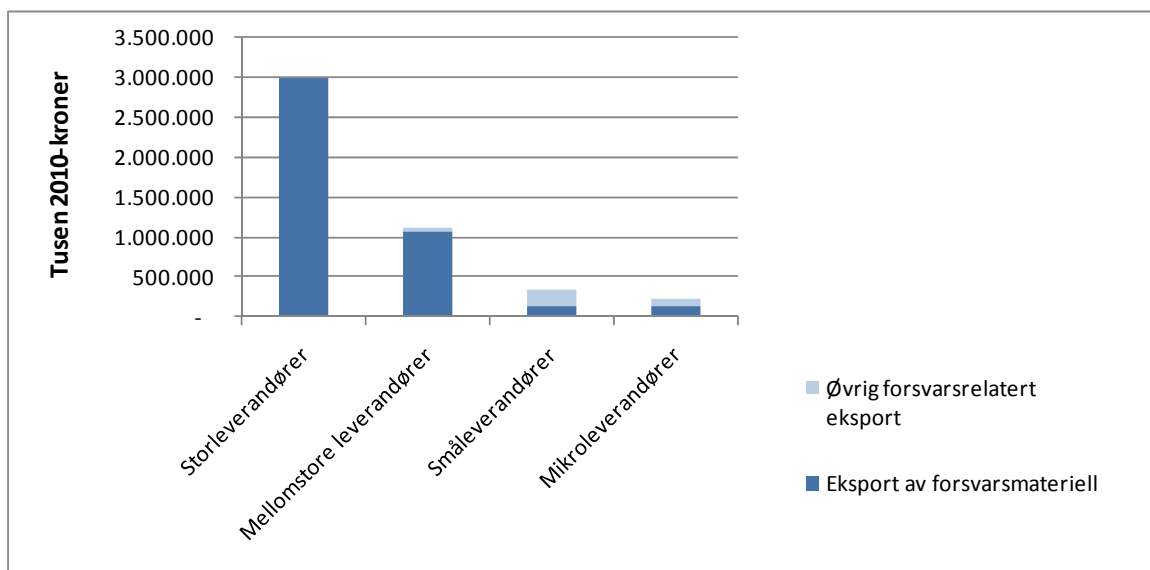
⁸ Jf. SSBs definisjon av verdiskaping i privat næringsliv.

2.2.4 Eksport av forsvarsmateriell

Forsvarsbedriftene rapporterte om en samlet eksport av forsvarsrelaterte varer og tjenester til en samlet verdi av 4,3 milliarder kroner i løpet av 2010. Dette er varer og tjenester som er underlagt lisensplikt av norske myndigheter. Til sammenligning rapporterte Utenriksdepartementet (UD) om utførsel til en verdi av 3,9 milliarder kroner, hvorav materielleksport (både A og B materiell samt flerbruksvarer til militært sluttbruk) utgjorde 3,7 milliarder kroner⁹. Vi har grunn til å tro at forskjellen i tallene skyldes regnskapstekniske forhold. Ulikheter mellom rutiner for rapportering til UD og hvordan bedriftene regnskapsfører eksportinntekter kan forklare noe av differansen. I tillegg kan det være at noen av bedriftene har inkludert eksport av materiell som ikke er underlagt lisensplikt i rapporteringen til oss¹⁰.

I tillegg til lisenspliktig eksport, rapporterte bedriftene om eksport av øvrige forsvarrelaterte varer og tjenester for 370 millioner kroner. Dette er produkter og tjenester som er unntatt eksportlisens, men som er spesialtilpasset forsvarsbehov. Eksempler på slike produkter er telt og øvrige sivile produkter med ”grønnfarge”.

Figur 2.5 viser omfanget av forsvarsrelatert eksport for de fire bedriftskategoriene.

Figur 2.5 Eksport av forsvarsmateriell og -tjenester, fordelt mellom lisenspliktig eksport og øvrig forsvarsrelatert eksport.

De store bedriftene stod for store deler av den forsvarsrelaterte eksporten i 2010. Til sammen eksporterte de store og mellomstore leverandørene for over 4 milliarder kroner, det vil si nesten 90 % av den samlede eksporten.

⁹ Meld. St. 25 (2010–2011) Eksport av forsvarsmateriell fra Norge i 2010, eksportkontroll og internasjonalt ikke-spredningssamarbeid.

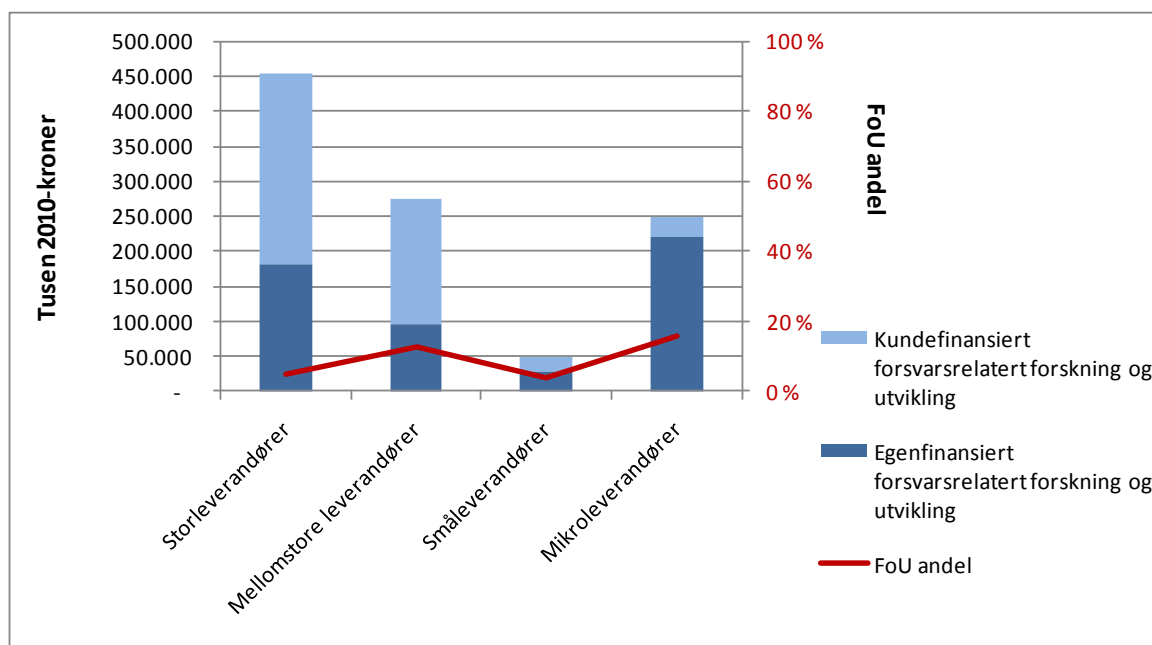
¹⁰ Se diskusjon i Fevolden et al (2011).

2.2.5 Forskning og utvikling (FoU)

Indikatoren forskning og utvikling (FoU)-utgifter som andel av bruttonasjonalprodukt (BNP) kan brukes som mål på et lands forskningsinnsats¹¹. Tilsvarende kan vi måle en bedrifts forskningsinnsats ved å beregne andelen FoU-investeringer av samlede driftsinntekter. For å skille ut sivil virksomhet, har vi beregnet forsvarsrelatert FoU som andel av forsvarsrelatert omsetning.

Forsvarsindustrien investerte til sammen 1,0 milliarder kroner i ulike FoU-prosjekter i 2010. Dette utgjør 7 % av industriens samlede omsetning i forsvarsmarkedet.

Nesten 524 millioner kroner, det vil si litt over halvparten av den totale FoU-innsatsen, var investeringer forsvarsbedriftene finansierte selv. Resten av kostnadene ble fakturert til kundene eller dekket gjennom andre former for ekstern finansiering (for eksempel offentlige støtteordninger, herunder skatteFUNN og IFU/OFU-midler fra Innovasjon Norge)¹².

Figur 2.6 Investeringer i forskning og utvikling i beløp og som andel av omsetning.

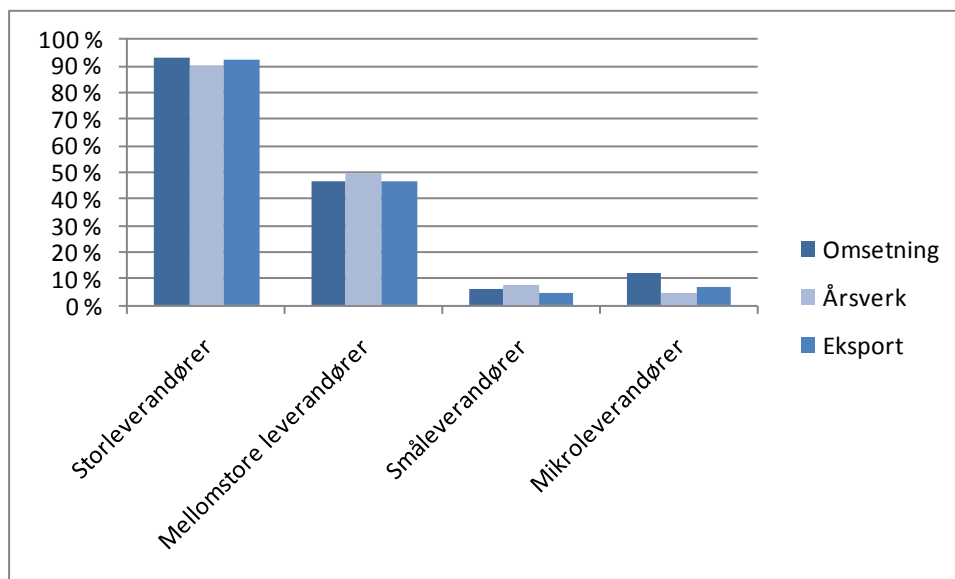
Figur 2.6 viser at det er de mellomstore leverandørene og mikroleverandørene som har den høyeste FoU-innsatsen, målt som andel av omsetningen i forsvarsmarkedet. Disse leverandørkategoriene har en FoU-innsats tilsvarende henholdsvis 12 % og 16 % av forsvarsrelatert omsetning. For de andre leverandørkategoriene utgjør FoU-investeringene mindre enn 5 % av omsetningen. Figuren viser også variasjoner mellom leverandørkategoriene i forhold til fordelingen av FoU-kostnadene. For eksempel dekker mikroleverandørene nesten alle FoU-investeringene selv, mens for de andre leverandørkategoriene varierer andelen egenfinansiert FoU mellom 35 % og 55 % av samlet FoU.

¹¹ Jf Statistisk sentralbyrå (SSB).

¹² Industrielle forsknings- og utviklingskontrakter (IFU) og Offentlige forsknings- og utviklingskontrakter (OFU).

2.2.6 Forsvarsrelatert virksomhet og øvrig virksomhet

Som nevnt innledningsvis, har mange av forsvarsbedriftene også virksomhet innenfor sivile markeder. Ved å summere driftsinntekter for både sivil og forsvarsrelatert virksomhet, hadde bedriftene en samlet omsetning på 48,3 milliarder kroner i 2010. Omsetning i forsvarsmarkedet utgjorde dermed nesten en tredjedel av bedriftenes inntekter. Tilsvarende forhold gjelder for eksport og årsverk, der forsvarsrelatert virksomhet utgjorde henholdsvis 29 % og 24 % av bedriftenes samlede eksportverdi og årsverkstall.

Figur 2.7 Forsvarsrelatert virksomhet i forsvarsbedriftene som andel av samlet omsetning, årsverk og eksport.

Som det fremstilles i figur 2.7 er det store forskjeller mellom leverandørkategoriene når det gjelder betydningen av forsvarsmarkedet for virksomheten som helhet. I forhold til omsetning, utgjorde forsvarsrelatert omsetning over 90 % for storleverandørene, mens for små- og mikroleverandørene utgjorde denne andelen henholdsvis 6 % og 12 %.

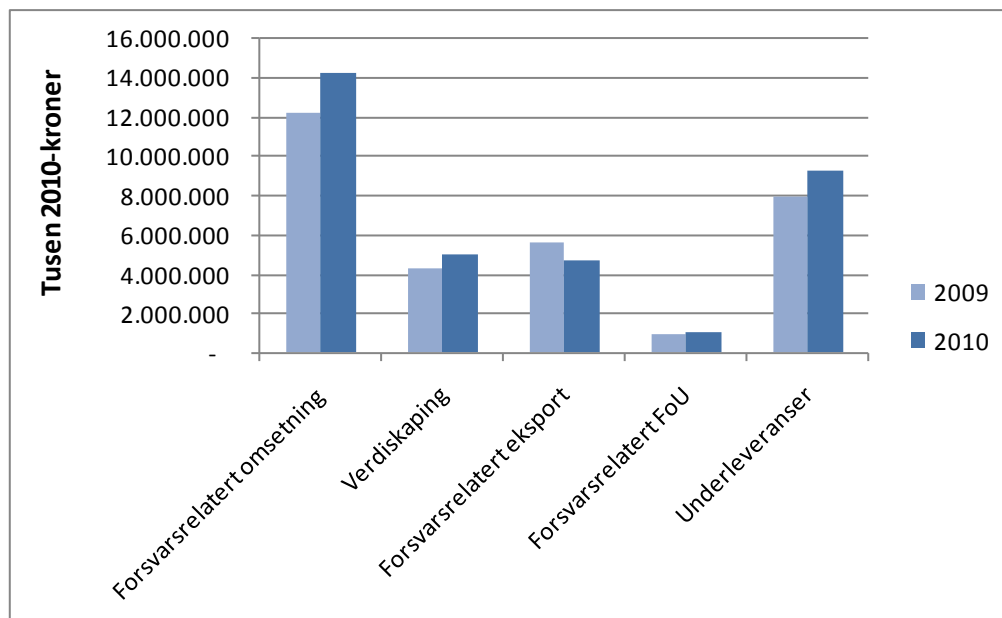
Totalt 17 800 årsverk var sysselsatt i en forsvarsbedrift ved utgangen av 2010. Dermed var kun et av fire årsverk knyttet til forsvarsrelatert virksomhet, enten direkte gjennom produksjon av forsvarsmateriell og -tjenester eller indirekte gjennom tilsetning i en støttefunksjon. Også her var det store variasjoner både mellom leverandørkategoriene, med tilsvarende fordeling som for omsetning.

Forsvarsbedriftene eksporterte varer og tjenester for til sammen 16 milliarder kroner. Tilsvarende som for omsetning og årsverk var andelen forsvarsrelatert eksport¹³ høyest hos storleverandørene, mens for de små- og mikroleverandørene utgjorde utførsel av forsvarsrelaterte varer og tjenester kun en liten del av bedriftenes samlede eksport.

¹³ Lisenspliktig og øvrig forsvarsrelatert eksport.

2.2.7 Endring fra 2009

Til sammen 123 bedrifter ble identifisert og definert som del av norsk forsvarsindustrien i 2010, det vil si 2 flere bedrifter enn i 2009. Figur 2.8 viser endringer i nøkkeltallene fra 2009 til 2010¹⁴.

Figur 2.8 Sentrale nøkkeltall for 2009 og 2010.

Den forsvarsrelaterte omsetningen økte med 2 milliarder kroner fra 2009 til 2010, det vil si en økning på 17 %. Endringen kan hovedsakelig forklares av en økt omsetning for storleverandørene. Videre har antall forsvarsrelaterte årsverk økt med 150 årsverk. Forsvarsindustriens bidrag til nasjonal verdiskaping økte med 750 millioner kroner, tilsvarende 18 %.

Statistikken viser en nedgang i den forsvarsrelaterte eksporten på nesten 1 milliarder kroner. Nesten all endringen i forsvarseksporten kan forklares av lavere lisenspliktig eksport, mens øvrig forsvarsrelatert eksport er omtrent på samme nivå som 2009. Dette er sammenfallende med eksportstatistikken til UD som viste en reduksjon på nesten 850 millioner kroner¹⁵ i samme periode (Meld. St. 25 (2010–2011)).

Forsvarsindustriens investeringer i forsvarsrelatert FoU økte med 82 millioner kroner fra 2009 til 2010, det vil si en økning på 9 %. Økning i egenfinansiert FoU utgjør nesten hele endringen, mens omfanget av kundefinansiert FoU er på samme nivå som i 2009.

¹⁴ Noen bedrifter har korrigert tallene for 2009 etter at vi publiserte statistikken for 2009. Tallene som presenteres her kan derfor avvike noe fra forrige statistikk. De største endringene gjelder FoU og innkjøpskostnader fra norske underleverandører. For forsvarsrelatert omsetning, eksport og årsverk er det marginale endringer.

¹⁵ Samlet forsvarsrelatert eksport, det vil si at dette tallet inkluderer A- og B-materiell samt flerbruksvarer til militært sluttbruk, i tillegg til tjenester, retur, produksjonsrett og formidling.

Forsvarsindustriens innkjøpskostnader økte med 1,3 milliarder kroner. Økningen i innkjøpskostnadene er fordelt nesten likt mellom utenlandske og norske underleverandører, med henholdsvis 600 millioner kroner og 700 millioner kroner.

2.2.8 Oppsummering

Norsk forsvarsindustri bestod av til sammen 123 bedrifter i 2010. For å defineres som forsvarsbedrift forutsetter vi at minst ett av kriteriene om medlemskap i FSi, eksportør av forsvarsmateriell eller øvrig storleverandør til Forsvaret er oppfylt, i tillegg til at bedriften har leveranser som er spesielt tilpasset forsvarsformål.

Forsvarsindustrien hadde en samlet forsvarsrelatert omsetning på 14,3 milliarder. Dette er 2 milliarder kroner høyere enn i 2009, det vil si en økning på 17 %. Bedriftenes leveranser til det norske forsvaret utgjorde 3 milliarder kroner. Forsvarsindustriens bidrag til nasjonal verdiskaping var på 5,0 milliarder kroner i 2010, en økning på nesten 18 % fra året før.

Videre viser statistikken et bilde av norsk forsvarsindustri som en todelt industri, der et fåtall store leverandører fremstår som dominerende i forsvarsmarkedet i forhold til både omsetning, eksport og årsverk. Storleverandørene skiller seg også fra de andre leverandørkategoriene ved at de er nesten rene forsvarsbedrifter.

3 Datagrunnlag og metoder

I denne delen av rapporten beskriver vi mer detaljert datakilder, metodevalg og avgrensninger som ligger til grunn for resultatene som er presentert i kapittel 2.

3.1 Avgrensning av forsvarsindustrien i Norge

I analyser av forsvarsindustrien ved FFI bruker vi følgende definisjon av forsvarsindustrien i Norge:

Forsvarsindustrien i Norge omfatter bedrifter som har virksomhet innenfor forsvars- og sikkerhetsmarkedet og som bidrar til nasjonal verdiskaping over tid, uavhengig av eierskap¹⁶.

Forsvarsindustrien består dermed av et sett med bedrifter som leverer varer og tjenester til norsk eller utenlandsk forsvar eller andre forsvarsbedrifter. Definisjonen kan omfatte alt fra våpenprodusenter til øvrige forsvarsleverandører med både sivil og militær produksjon.

For videre å identifisere hvilke bedrifter som utgjør forsvarsindustrien i Norge, forutsetter vi at bedriftene oppfyller minst ett av følgende kriterier: Bedrifter med medlemskap i Forsvars- og sikkerhetsindustriens forening (FSi), bedrifter med eksport av forsvarsmateriell og øvrige bedrifter med en betydelig leveranse til Forsvaret. I tillegg krever vi at bedriftene har leveranser som er spesielt tilpasset forsvarsformål.

¹⁶ Se Tvetbråten (2011).

3.1.1 Bedrifter med medlemskap i Forsvars- og sikkerhetsindustriens forening (FSi)

Forsvars- og sikkerhetsindustriens forening (FSi) er en bransjeorganisasjon for bedrifter med virksomhet rettet mot forsvars- og sikkerhetsmarkedet. For å bli medlem kreves det at bedriften eller foretaket bidrar til verdiskaping i Norge som leverandør av varer og tjenester til Forsvaret eller andre offentlige etater og organisasjoner som leverer tjenester innenfor samfunnssikkerhet og beredskap¹⁷. Medlemskap må godkjennes av foreningens styre.

Hjemmesidene til FSi (www.fsi.no) inneholder oversikt over hvilke bedrifter som er medlemmer til enhver tid. Antall medlemmer har ligget stabilt i overkant av 100 bedrifter siden utgangen av 2006. Inn- og utmeldinger foregår kontinuerlig og gjør at sammensettingen av medlemsbedrifter varierer over tid. Vi har tatt utgangspunkt i medlemslisten per 29. mars 2011, men har valgt å fjerne noen av bedriftene etter melding om avvikling eller utmelding. Data for Luftforsvarets hoved-verksted Kjeller (LHK) inngår heller ikke i statistikken for 2010 da LHK er en del av Forsvaret. LHK vil skilles ut og omdannes til statsforetak fra 15. desember 2011¹⁸, og vil dermed bli med i tallmaterialet fremover.

3.1.2 Bedrifter med eksport av forsvarsmateriell

Utførsel av våpen, ammunisjon og annet militært materiell samt flerbruksvarer med tilhørende teknologi og tjenester, er underlagt lisensplikt fra norske myndigheter. I Norge er det Utenriksdepartementet (UD), Seksjon for eksportkontroll, som har ansvar for å utstede eksportlisenser og ivareta eksportkontroll. På grunn av ønske om større åpenhet om forsvarseksporten har UD siden 1996 årlig lagt frem en stortingsmelding om norsk forsvarsmaterielleksport. I meldingen blir det blant annet redegjort for regelverket og praktiseringen av eksportkontrollpolitikken. I tillegg gir meldingen innsyn i omfanget av forsvarsmaterielleksporten og hvilke bedrifter som har fått innvilget eksportlisens.

Ifølge stortingsmeldingen fra UD fikk 42 bedrifter godkjent og registrert utførsel av lisenspliktige varer og tjenester i løpet av 2010. Av disse har vi lagt til 3 av bedriftene i utvalget. 24 av bedriftene var allerede registrert som forsvarsbedrift gjennom medlemskap i FSi¹⁹. De øvrige bedriftene opplyste om virksomhet rettet mot jakt og fiske eller andre sivile markeder, og falt dermed utenfor definisjonen av forsvarsindustrien.

3.1.3 Øvrige leverandører til Forsvaret

Den tredje metoden for å identifisere forsvarsbedrifter er bedrifter med egen virksomhet i Norge og som har inngått større kontrakter med Forsvaret. Denne metoden kan fange opp andre bedrifter som har betydning for Forsvaret, for eksempel gjennom utvikling av produkter som er spesialtilpasset Forsvarets behov.

¹⁷ Jf. Vedtekter for FSi, § 2 Medlemskap.

¹⁸ Det nye statsforetaket går under navnet Aerospace Industrial Maintenance Norway (AIM Norway).

¹⁹ Jf. Medlemslisten til FSi per 29. mars 2011.

For å identifisere de øvrige store forsvarsleverandørene har vi tatt utgangspunkt i en leverandør-oversikt utarbeidet av Forsvarets logistikkorganisasjon (FLO). Ifølge FLO ble 54 bedrifter med egen utvikling og/eller produksjon i Norge definert som store leverandører, basert på leveranser til Forsvaret i løpet av 2010. Etter å ha korrigert for bedrifter som også er FSi-medlemmer og leverandører av andre sivile produkter og/eller tjenester som konsulentselskaper, leverandører av drivstoff, catering, transporttjenester etc., gjenstod 12 bedrifter som vi har tatt med i statistikken. Flere av disse bedriftene leverte produkter og teknologi som var spesialtilpasset for Forsvarets behov, enkelte hadde også etablert en egen forsvarsenhet i organisasjonsstrukturen.

3.1.4 Oppsummering av bedriftsutvalget

Tabell 3.1 sammenfatter antall bedrifter som er identifisert ved hjelp av de tre kriteriene.

	Bedrifter totalt	Forsvarsbedrifter
Medlemskap i FSi	122	108
Eksportlisens fra UD	+ 18	+ 3
Andre store forsvarsleverandører	+ 54	+ 12
Antall bedrifter	194	123

Tabell 3.1 Antall bedrifter definert som del av forsvarsindustrien i Norge.

Til sammen inneholdt listene over bedrifter med medlemskap i FSi, eksportlisens og andre store forsvarsleverandører navn på 194 bedrifter. Etter å ha korrigert for bedrifter som fremkommer i flere av listene, bedrifter som er under avvikling og bedrifter som etter våre vurderinger har svak eller ingen kopling til forsvarsmarkedet, gjenstod 123 bedrifter. Bedrifter som har medlemskap i FSi utgjør den største kategorien med 108 bedrifter. De andre kategoriene, bedrifter med innvilget eksportlisens fra UD og andre store forsvarsleverandører, har henholdsvis 3 og 12 forsvarsbedrifter.

3.2 Datakilder

Statistikken som er presentert i denne rapporten er basert på data fra tre ulike kilder: Regnskapsregisteret i Brønnøysund, Forsvarets regnskap og egenrapportering fra forsvarsbedriftene.

3.2.1 Regnskapsregisteret i Brønnøysund

Alle regnskapspliktige selskap er pålagt å utarbeide årsregnskap som skal inneholde resultat, balanse og noter, samt årsberetning og revisjonsberetning. Disse skal sendes inn til Regnskapsregisteret i Brønnøysund innen en måned etter at de er vedtatt. Informasjonen er offentlig tilgjengelig. Vi har hovedsakelig brukt nettstedet www.proff.no for å hente inn regnskapstall for forsvarsbedriftene.

For hver av bedriftene har vi registrert antall ansatte, driftsinntekter, driftsresultat, resultat før skatt, lønnskostnader samt beholdningsstørrelsene egenkapital og gjeld. De nevnte nøkkeltallene er også registrert med verdier for tidligere år, noe som gjør det mulig å følge bedriftenes utvikling over tid.

3.2.2 Forsvarets regnskap

Forsvarets regnskap ble i 2003 samlet i regnskapssystemet SAP. Dette gjør det mulig å få opplysninger om innkjøp og utbetalinger fra alle avdelinger i Forsvaret i ett felles regnskapssystem. Hovedboka i SAP gir muligheter for å få svært detaljerte regnskapsdata, blant annet er det registrert fakturainformasjon for hver enkelt utbetaling fra Forsvaret. Det er også bokført hvilket kapittel som er belastet og artikkelnummer for leveransen.

Vi har fått opplysninger om Forsvarets utbetalinger i 2010 til de bedriftene vi har definert som del av forsvarsindustrien. For hver bedrift inneholder uttrekket informasjon om hvilket kapittel som er fakturert, noe som blant annet gjør det mulig å få inntrykk av norsk forsvarsindustriens betydning for Forsvarets investerings- og driftsanskaffelser. I uttrekket fremkommer det også hvilke artikkelnumre fakturaene er registrert på, det vil si at det er mulig å skille mellom leveranser av for eksempel varig materiell, forbruksmateriell og tjenester.

Uttrekket fra Forsvarets regnskap synliggjør noen svakheter i forhold til våre analyseformål. Informasjonen er ofte mangelfull, enten fordi fakturaene i seg selv kan inneholde lite informasjon eller fordi informasjonen ikke er systematisert. For eksempel er enkelte fakturaer bokført med beløp uten at leverandøren er registrert, andre kan være registrert uten artikkelnummer. Enkelte leverandører kan også ha fått tildelt flere leverandørnumre, for eksempel på grunn av navneendringer eller skrivefeil. Forsvarets regnskap er samtidig unikt ved å gi informasjon om både type leveranse og hvilken avdeling som er mottaker. Ved å være bevisst mulige feilkilder vil Forsvarets hovedbok være et godt supplement til andre datakilder.

3.2.3 Egenrapportering fra forsvarsbedriftene

I tillegg har vi bedt bedriftene om å sende inn regnskapsopplysninger om deres forsvarsrelaterte virksomhet. Dette har vi gjort ved å sende ut et spørreskjema til samtlige av bedriftene. Tabell 3.2 viser hvilke data vi har spurt om i spørreskjemaet for 2010.

Område	Nivå	Forklaring
Omsetning	Totalt	Samlede driftsinntekter, tall som rapporteres til Brønnøysund-registrene.
	Forsvarsrelatert omsetning til det norske forsvaret	Omsetning av forsvarsmateriell og – tjenester til Forsvaret.
	Forsvarsrelatert omsetning til andre norske kunder	Omsetning av forsvarsmateriell og – tjenester til andre kunder i Norge, for eksempel til andre forsvarsbedrifter.
Eksport	Totalt	Total eksport, både sivile og militære varer og tjenester. Varer som krysser norske grenser.
	Lisenspliktig	A- og B-materiell iht. UDs varelistor og tilhørende tjenester
	Ikke-lisenspliktig forsvarsrelatert eksport	Øvrig forsvarsrelatert eksport, for eksempel telt og andre "grønne" produkter.
Gjenkjøp	Gjenkjøpsforpliktelser	Gjenstående gjenkjøpsforpliktelser per 31.12.
Årsverk	Totalt	Totalt antall årsverk per 31.12.
	Forsvarsrelatert	Antall årsverk i forsvarsrelatert virksomhet per 31.12. Støtteaktiviteter (it, lønn etc.) fordeles proporsjonalt som andelen mellom sivile og forsvarsrelatert virksomhet
Underleverandører	Innkjøpskostnader fra utenlandske underleverandører	Samlet kontraktsverdi, eksklusiv mva.
	Innkjøpskostnader fra norske underleverandører	Samlet kontraktsverdi, eksklusiv mva.
	Antall norske underleverandører	Antall norske underleverandører direkte relatert til vareproduksjon.

Tabell 3.2 Spørsmål med forklaringer sendt ut til forsvarsbedriftene, jf. spørreundersøkelsen for 2010.

3.2.4 Omsetning

I spørreskjemaet har vi bedt forsvarsbedriftene om å svare på tre spørsmål knyttet til omsetning: Total omsetning, forsvarsrelatert omsetning til det norske forsvaret og forsvarsrelatert omsetning til andre norske kunder. Total omsetning omfatter bedriftens samlede driftsinntekter, det vil si inntekter knyttet til både sivil og forsvarsrelatert virksomhet, for kalenderåret. For de fleste bedriftene er dette de samme tallene som rapporteres inn til Regnskapsregisteret i Brønnøysund. I de tilfellene det er avvik, kan dette vanligvis forklares med regnskapstekniske årsaker som

avvikende regnskapsår eller at årsregnskapet har blitt korrigert i etterkant. En avviksanalyse mellom driftsinntekter som bedriftene har rapportert inn til FFI og til Regnskapsregisteret, viser videre at ulikheten på overordnet nivå er liten, og har dermed ingen større betydning for våre analyser.

I tillegg har vi bedt bedriftene rapportere forsvarsrelatert omsetning. Vi har definert forsvarsrelatert omsetning som salgssinntekter knyttet til militært utstyr med tilhørende teknologier og øvrige varer som er spesialtilpasset forsvarsformål. Forsvarsrelaterte tjenester, for eksempel vedlikehold av militært utstyr og konsulenttjenester på oppdrag fra Forsvaret, inngår også i definisjonen.

På grunn av at bedriftene har forskjellige regnskapssystemer, i tillegg til at enkelte av bedriftene ikke skiller mellom sivil og forsvarsrelatert virksomhet i sine regnskaper, har det vært nødvendig å åpne for mindre variasjoner i rapporteringen av forsvarsrelaterte aktiviteter. Enkelte bedrifter har avgrenset forsvarsmateriell og tilhørende tjenester til å gjelde produkter og tjenester som ville vært underlagt lisensplikt ved eksport, mens andre bedrifter har inkludert varer og tjenester som er levert til det norske og andre lands forsvar. Eksempler på slike varer er såkalte ”grønne” produkter som telt og utstyr som er spesialdesignet for Forsvaret. For de største forsvarsleverandørene er avgrensningen mellom forsvarsrelatert virksomhet og øvrig virksomhet entydig, slik at dette har mindre utslag på de samlede størrelsene i statistikken.

Videre har vi skilt mellom forsvarsrelatert omsetning til det norske forsvaret og øvrige norske kunder. Ved å skille ut omsetning til Forsvaret som egen post kan vi sammenstille tallene bedriftene rapporterer opp mot Forsvarets regnskaper, og dermed få mer informasjon om leveransene. Forsvarsrelatert omsetning til andre kunder gjelder leveranser av forsvarsmateriell og -tjenester til for eksempel andre norske forsvarsbedrifter eller øvrige organisasjoner og etater som opererer innenfor forsvars- og sikkerhetsområdet.

3.2.5 Eksport

I spørreskjemaet har vi skilt mellom total eksport og eksport av forsvarsmateriell og forsvarsrelaterte tjenester. Eksporttallene viser til varer og tjenester som krysser norske grenser, og kan derfor være ulik omsetningstallene. Total eksport omfatter bedriftens samlede utførsel av varer og tjenester. Forsvarsrelatert eksport har vi videre skilt mellom lisenspliktig eksport og øvrig forsvarsrelatert eksport. Lisenspliktig eksport defineres som eksport av varer og tjenester som krever lisens fra UD. Det er verdt å merke at bedriftene søker om lisens for et forventet salg, og at faktisk utførsel kan variere noe fra lisensen. Tallene som rapporteres på spørreskjemaet viser til faktisk vareutførsel, i tråd med rapporteringen til UD's eksportstatistikk. Øvrig forsvarsrelatert eksport gjelder utførsel av forsvarsrelaterte varer og tjenester som ikke krever lisens. Dette kan være varer som er spesialtilpasset militære behov, men som ikke antas å ha en strategisk betydning, for eksempel telt og andre ”grønne” produkter.

3.2.6 Forskning og utvikling (FoU)

Videre har vi bedt bedriftene om å oppgi omfanget av forsvarsrelatert FoU. Her har vi splittet kostnader til forskning og utvikling (FoU) som bedriften dekker selv, egenfinansiert FoU, og kostnader som er eksternfinansiert, omtalt som kundefinansiert FoU. Offentlige støtteordninger som bevilgninger fra Innovasjon Norge gjennom SkatteFUNN samt IFU- og OFU-midler regnes som kundefinansiert FoU. Kostnadene oppgis som realisert og aktivert FoU.

Flere av bedriftene skiller ikke mellom forsvarsrelatert FoU og øvrige FoU-investeringer, og har i praksis brukt ulike metoder for å beregne avsetning til forskning og utvikling. Enkelte bedrifter har estimert egen FoU-innsats basert på stillingsbeskrivelser og timer rapporter. Andre bedrifter har beregnet forsvarsrelatert FoU ut ifra totale FoU-kostnader og proporsjonalt med andelen forsvarsrelatert omsetning av total omsetning.

3.2.7 Antall årsverk

Vi har bedt bedriftene om oppgi antall årsverk totalt for bedriften og forsvarsrelaterte årsverk per 31.12, oppgitt i heltidsekvivalenter. For de av bedriftene som ikke har systemer for å registrere antall årsverk som jobber med forsvarsrelaterte aktiviteter, har vi bedt om et anslag, for eksempel med samme forholdstall som forsvarsrelatert omsetning av total omsetning. Antall forsvarsrelaterte årsverk i statistikken inkluderer også personell som har en direkte støttefunksjon (it, lønn, markedsføring med mer) opp mot produksjon av forsvarsmateriell. Personell som jobber med støtteaktiviteter er fordelt proporsjonalt som andelen mellom sivile og forsvarsrelaterte årsverk.

3.2.8 Underleveranser

Til slutt har vi bedt forsvarsbedriftene om å rapportere samlede innkjøpskostnader fra ulike underleverandører. For å kartlegge hvor mye forsvarsindustrien bidrar til nasjonal verdiskaping til andre forsvarsbedrifter og bedrifter i andre næringer, har vi skilt mellom utenlandske og norske underleverandører.

3.3 Metodiske aspekter

Å fremskaffe data for forsvarsindustrien kan være en krevende prosess. Det er begrenset hva som er offentlig tilgjengelig, og på flere områder er dataene vanskelig tilgjengelig. Dette avsnittet tar for seg usikkerhet knyttet til datagrunnlaget og gir en gjennomgang av metoder som ligger til grunn for beregningene.

3.3.1 Frafall

Statistikken som presenteres i denne rapporten baserer seg som nevnt i avsnitt 3.2 på data hentet hovedsakelig fra tre kilder: Regnskapsregisteret i Brønnøysund, Forsvarets regnskap og opplysninger som forsvarsbedriftene selv har rapportert ved å svare på et spørreskjema.

Fravær av opplysninger i Regnskapsregisteret kan ofte forklares ved at årsregnskapet ennå ikke var avlevert eller at bedriften har meldt om avvikling eller konkurs. I slike tilfeller har frafallet liten betydning for våre analyser.

Flere av bedriftene som etter vår operasjonalisering av begrepet hører med i forsvarsindustrien, er ikke registrert som leverandør i Forsvarets regnskap. Dette kan ha flere årsaker. I de fleste tilfellene kan dette forklares med at bedriften leverer til andre kunder enn det norske forsvaret, for eksempel at bedriften eksporterer forsvarsmateriell eller at den har leveranser til andre norske forsvarsbedrifter. En annen mulighet er feilregistreringer eller mangelfull informasjon i Forsvarets regnskaper som gjør det vanskelig å få tak i de opplysningene vi ønsker. Vi har ikke grunn til å tro at manglende opplysninger i hovedboka er systematiske eller av et slikt omfang at det er av større betydning for overordnede analyser.

Innhenting av regnskapsopplysninger direkte fra bedriftene er en krevende prosess, og frafall kan være en større utfordring. Det kan være systematiske forskjeller mellom bedrifter som har besvart og de som ikke har besvart spørreskjemaet, noe som kan øke usikkerheten til resultatene. I tillegg møter vi utfordringer knyttet til partielt frafall, det vil si respondenter som har levert et skjema med ett eller flere tomme felt. Tabell 3.3 viser omfanget av besvarte skjemaer og frafall.

Kategori	Antall bedrifter	Leverert	Delvis leverert	Ikke svart
Storleverandører forsvar	2	2	0	0
Mellomstore leverandører	11	9	1	1
Småleverandører forsvar	27	13	2	12
Mikroleverandører forsvar	83	44	11	28
Totalt	123	68	14	41

Tabell 3.3 Besvarte skjemaer, partielt frafall og fullstendig frafall i spørreundersøkelsen.

Av totalt 123 bedrifter har 82 av bedriftene levert helt eller delvis utfylte spørreskjemaer i statistikkundersøkelsen, det vil si en svarprosent på 67 %. Som for statistiske undersøkelser generelt har det vært ønskelig med så høy svarprosent som mulig. Vi har derfor brukt mye ressurser på å hente inn svar ved å sende ut flere påminnelser på både e-post og telefon. Det er store forskjeller i svarprosenten for leverandørkategoriene. For de store og mellomstore leverandørene er svarprosenten over 90 %, mens for små- og mikroleverandørene det over en tredjedel som ikke har besvart. Dette kan gi en skjevhet i statistikken og videre en større usikkerhet i resultatene for leverandørkategoriene små- og mikroleverandører. For de overordnede analysene vurderer vi usikkerheten på grunn av frafall som mindre ettersom de store og mellomstore leverandørene har en dominerende posisjon i forsvarsmarkedet.

3.3.2 Estimater

Som nevnt i avsnitt 3.3.1, anser vi ikke frafall i opplysninger som vi henter fra Regnskapsregisteret i Brønnøysund eller fra Forsvarets regnskap å være av større betydning for overordnede analyser. I tillegg er opplysningene offisiell statistikk, slik at det ikke gir mening å estimere verdier.

Ved frafall i spørreundersøkelsen har vi benyttet statistiske metoder for å kompensere for manglende opplysninger og redusere problemet med systematisk frafall. For samtlige av forsvarsbedriftene som ikke hadde rapportert regnskapstall, har vi hentet verdier for samlet omsetning og antall ansatte fra Regnskapsregisteret i Brønnøysund. Vi antar dermed at disse bedriftene ikke har utenlandske enheter som er inkludert i omsetningstallet, og at antall ansatte er lik antall årsverk. For de bedriftene som ikke var oppdatert med opplysninger fra årsregnskapet for 2010, har vi benyttet inflasjonsjusterte omsetningstall for 2009²⁰. Ansatte har vi videreført med samme antall som 2009. Videre har vi brukt ulike metoder for å estimere omfang av forsvarsrelatert virksomhet, forskning og utvikling og underleveranser, avhengig av størrelsen på bedriften og hvilke opplysninger det har vært mulig å fremskaffe.

For de store bedriftene, her definert som bedrifter med hundre årsverk eller flere totalt, har vi behandlet hvert tilfelle enkeltvis. Dette for å gi et best mulig anslag, og fordi virksomheten i disse bedriftene kan ha betydelige utslag på totalstørrelser. Det betyr at vi har brukt forskjellige fremgangsmåter avhengig av hvilke opplysninger vi har hatt tilgjengelig.

For de bedriftene som hadde rapportert tall for 2009, har vi benyttet opplysningene derfra. Vi har da oppdatert samlet omsetning og antall ansatte for 2010 med opplysninger fra Regnskapsregisteret i Brønnøysund, og estimert resterende verdier ved å bruke samme forholdstall som bedriften rapporterte for 2009. For de store bedriftene som ikke hadde svart på statistikkundersøkelsen for 2009, har vi, dersom det har vært mulig, tatt utgangspunkt i opplysninger fra Forsvarets regnskap. Det vil si at vi har beregnet andel forsvarsrelatert omsetning av total omsetning og brukt dette forholdstallet for å estimere de andre verdiene. Til slutt, for de store bedriftene som det ikke har vært mulig å gi en tilnærmet verdi, har vi latt disse feltene stå åpne. Dette gir en underrapportering på enkelte variabler, men vi har vurdert det som beste løsning ettersom virksomheten i disse bedriftene kan ha betydelig utslag på totalstørrelser.

For de mindre bedriftene, det vil si bedrifter med færre enn hundre årsverk totalt, har vi brukt regresjonsanalyse for å estimere omfang av forsvarsrelatert virksomhet, FoU og underleveranser. Vi har brukt enten omsetning eller antall ansatte som utgangspunkt for å estimere verdier, som vist i tabell 3.4.

²⁰ Justert i henhold til konsumprisindeksen (KPI), i henhold til beregninger fra SSB (se www.ssb.no).

Avhengig variabel	Uavhengig variabel
Forsvarsrelatert omsetning til det norske forsvar	Omsetning totalt
Forsvarsrelatert omsetning til andre kunder	Omsetning totalt
Total eksport	Omsetning totalt
Forsvarsrelatert eksport (lisenspliktig)	Omsetning totalt
Forsvarsrelatert eksport (ikke lisenspliktig)	Omsetning totalt
Egenfinansiert FoU	Antall ansatte
Kundefinansiert FoU	Antall ansatte
Forsvarsrelaterte årsverk	Antall ansatte
Utenlandske underleveranser	Omsetning totalt
Norske underleveranser	Omsetning totalt

Tabell 3.4 Beregning av estimatverdier for bedrifter med færre enn hundre årsverk totalt. Estimaten (avhengig variabel) er beregnet ut fra enten total omsetning eller antall ansatte (uavhengig variabel).

Bruk av estimerte verdier reduserer problemet med underrapportering, men gir noe usikkerhet knyttet til beregningene. De estimerte verdiene utgjør en relativt liten del av totale størrelser, for eksempel utgjør estimert forsvarsrelatert omsetning mindre enn 15 % av samlet forsvarsrelatert omsetning.

4 Oppsummering

I denne rapporten har vi presentert nøkkeltall for forsvarsindustrien i Norge. Vi har identifisert 123 bedrifter i 2010, det vil si at det er to flere bedrifter enn tilsvarende statistikk for 2009. Til sammen hadde bedriftene en forsvarsrelatert omsetning på 14,2 milliarder kroner, det vil si en økning på 2 milliarder kroner eller 17 %. Av den forsvarsrelaterte omsetningen, utgjorde leveranser til det norske forsvaret i overkant av 3 milliarder kroner. Til sammenligning hadde Forsvaret regnskapsført innkjøp fra forsvarsbedriftene til en verdi av 2,5 milliarder kroner. Forskjellen kan antakelig forklares av regnskapstekniske årsaker eller at mangelfull informasjon i Forsvarets regnskap gjør det vanskelig å fange opp alle fakturaene. Bedriftene meldte om 4 300 årsverk i forsvarsrelatert virksomhet, 150 flere enn året før.

Forsvarsindustriens direkte bidrag til nasjonal verdiskaping var på 5 milliarder kroner i 2010. Det betyr at veksten i forsvarsindustrien førte til en verdiskaping på i underkant av 800 millioner mer enn i 2009. I tillegg bidro bedriftene til verdiskaping i andre næringer gjennom bestillinger av varer og tjenester fra ulike underleverandører. Forsvarsbedriftenes samlede innkjøpskostnader fra norske underleverandører var på 3,8 milliarder kroner. Videre rapporterte bedriftene om en forsvarsrelatert eksport på til sammen 4,7 milliarder kroner, hvorav 4,3 milliarder kroner er utførelse av varer og tjenester som krever eksportlisens. Nivået på lisenspliktig eksport er nesten en milliard kroner lavere enn i 2009.

Til sammen investerte forsvarsbedriftene over 1,0 milliarder kroner i ulike forsvarsrelaterte FoU-prosjekter i løpet av 2010. Dette er en økning på 82 millioner kroner siden 2009. Litt over halvparten av FoU-investeringene er dekket av bedriftenes egne midler.

Statistikken fremstiller forsvarsindustrien i Norge som todelt, der et fåtall bedrifter fremstår som dominerende i forsvarsmarkedet i forhold til både omsetning, årsverk og eksport, mens et flertall av forsvarsbedriftene er klassifisert som små- og mikroleverandører og har en lav omsetning til norsk og utenlandsk forsvar.

Betydningen av forsvarsmarkedet for den samlede virksomheten i bedriftene er variabel, og forsvarsindustrien består av alt fra rene forsvarsbedrifter til bedrifter som har kun en liten andel forsvarsrelatert virksomhet. Det er store variasjoner på bedriftsnivå, men generelt fremstod de store og mellomstore leverandørene som mer forsvarsrettet enn de mindre leverandørkategoriene. Totalt utgjorde omsetning, eksport og sysselsetting i forsvarsmarkedet om lag en fjerdedel av bedriftenes samlede virksomhet.

Statistikken som er presentert i denne rapporten baserer seg på data fra tre ulike kilder: Regnskapsregisteret i Brønnøysund, Forsvarets regnskap og regnskapsopplysninger bedriftene har rapportert inn direkte til FFI.

Frafall og manglende opplysninger gir noe usikkerhet knyttet til statistikken. I tillegg har ulike regnskapssystemer i bedriftene gjort det nødvendig med noe fleksibilitet i forhold til avgrensinger. Frafall i spørreundersøkelsen har blitt behandlet forskjellig for store og små bedrifter. For bedrifter med flere enn hundre årsverk har vi hentet opplysninger om omsetning og antall ansatte fra Regnskapsregisteret i Brønnøysund og benyttet samme forholdstall mellom sivil og forsvarsrelatert virksomhet som 2009, dersom de rapporterte på fjorårets spørreundersøkelse. Alternativt har vi benyttet opplysninger fra Forsvarets regnskap eller fått innspill fra blant andre FSi for å anslå verdier. Der dette ikke har vært mulig har vi latt feltene stå åpne. Dette kan føre til underrapportering på enkelte av variablene, men på grunn av usikkerheten knyttet til estimerte verdier og de utslag dette kan gi på totalstørrelsene i undersøkelsen, har vi vurdert dette som beste løsning. For de mindre bedriftene, det vil si bedrifter med færre enn hundre ansatte, har vi benyttet regresjonsanalyse for å estimere verdiene. Ettersom de større bedriftene har en sterk posisjonering i forsvarsmarkedet, gir de estimerte verdiene lite utslag på totale størrelser.

Statistikken vi har presentert i denne rapporten bidrar til å skaffe en bedre oversikt over virksomheten i forsvarsindustrien i Norge. Resultatene kan også benyttes som grunnlag i øvrige studier og analyser av forsvarsindustrien, og slik bidra til bedre kunnskap og større åpenhet om forsvarsindustrien. Vi går inn for å videreføre arbeidet med å samle inn data årlig. På den måten kan statistikken også anvendes til for eksempel å kartlegge utviklingstrender, samt til studier av reguleringer og tiltak som berører forsvarsbedriftene.

Referanser

Fevolden, A., Christiansen, J. og E. N. Karlsen (2011) *Verdiskaping i forsvarsindustrien i Norge*, FFI-rapport 2011/00644.

Hartley, K., (2007) ”The Arms Industry, Procurement and Industrial Policies” in Sandler, T. and K. Hartley (eds.) *Handbook of Defence Economics volume 2*, North Holland: Oxford.

Meld. St. 25 (2010–2011) Eksport av forsvarsmateriell fra Norge i 2010, eksportkontroll og internasjonalt ikke-spredningssamarbeid.

Prop. 1 S (2010–2011) Forsvarsbudsjettet.

Tvetbråten, K. og A. Fevolden (2011) *Forsvarsindustrien i Norge – statistikk 2009*, FFI-rapport 2011/00608.

Tvetbråten, K (2011) *Rutiner for Næringsdatabasen og analyser av forsvarsindustrien ved FFI*, FFI-rapport 2011/02085.

Informasjon fra nettsider:

Vedtekter for FSi samt medlemslister: www.fsi.no

Økonomiske nøkkeltall fra Regnskapsregisteret i Brønnøysund: www.proff.no

Definisjoner av statistiske begreper samt konsumprisindeks: www.ssb.no

Forkortelser

BNP	Bruttonasjonalprodukt
FD	Forsvarsdepartementet
FLO	Forsvarets logistikkorganisasjon
FoU	Forskning og utvikling
FSi	Forsvars- og sikkerhetsindustriens forening
IFU	Industrielle forsknings- og utviklingskontrakter
KPI	Konsumprisindeks
LHK	Luftforsvarets hovedverksted Kjeller
OFU	Offentlige forsknings- og utviklingskontrakter
SMB	Små- og mellomstore bedrifter
SSB	Statistisk sentralbyrå
UD	Utenriksdepartementet

Appendix A Spørreskjema til forsvarsbedriftene

Informasjonsbehov	Svar
I. Generelt	
Bedriftens navn	
Kontaktperson	
Telefonnummer	
E-post	
II. Omsetning 2010, i 1000 NOK	
Bedriftens totale omsetning	
Omsetning av forsvarsmateriell til det norske forsvaret	
Omsetning av forsvarsmateriell til andre kunder	
III. Eksport 2010, i 1000 NOK	
Total eksport	
Eksport av forsvarsmateriell	
Øvrig forsvarsrelatert eksport	
IV. Gjenkjøp 2010, i 1000 NOK	
Leveranser til utenlandske kunder generert av gjenkjøpsavtaler	
Gjenkjøpsforpliktelser per 31.12.2010	
V. Forskning og utvikling 2010, i 1000 NOK	
Egenfinansiert forsvarsrelatert forskning og utvikling	
Kundefinansiert forsvarsrelatert forskning og utvikling	
VI. Årsverk 2010, i heltidsekvivalenter	
Antall årsverk	
Antall årsverk i forsvarsrelatert virksomhet	
VII. Underleveranser 2010	
Verdi kontrahert med utenlandske underleverandører knyttet til forsvarsrelatert omsetning (i 1000 NOK)	
Verdi kontrahert med norske underleverandører knyttet til forsvarsrelatert omsetning (i 1000 NOK)	
Antall norske underleverandører	